

ДЕФОРМАЦІЇ АКсіОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ЯК ЧИННИК ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ НЕПОВНОЦІННОСТІ

У статті йдеться про особливості деформації цінностей у майбутнього вчителя, які призводять до відчуття ним особистісної та професійної неповноцінності. Розкрито типові соціальні, психологічні та педагогічні чинники, що зумовлюють цей складний процес. Проаналізовано причини появи комплексу неповноцінності та шляхи його нейтралізації.

Ключові слова: педагогічна професія, майбутній учитель, система цінностей, комплекс неповноцінності.

На зламі тисячоліть особистість педагога переживає численні детермінантні впливи різномодальних макро- і мікрофакторів, які проявляються як на особистісному, так і на фаховому рівні її життєдіяльності. Безперечно, у контексті мінливих трансформаційних суспільних процесів істотних випробувань зазнає вся аксіологічна система вчителя як професіонала, основним завданням якого є збереження, консервація інтелектуальних надбань людства та їхня інкультурація в інформаційний простір педагогічних взаємин на рівні суб'єкт-суб'єктної парадигми спілкування. Однак реалії повсякденної педагогічної практики засвідчують різноманітні деформації вартісних орієнтирів, їхнє хаотичне коливання, різнобій та конфліктність/самоконфліктність. Система «вічних цінностей», культивована вітчизняною гуманістичною педагогічною думкою наштовхується на потужний спротив з боку вульгарних, прагматичних тенденцій, які нав'язують брутальні «цінності» за допомогою засобів масової інформації та інших маніпулятивних технологій.

У надскладному плетиві конфліктно-агресивних взаємин (ставки, години, зарплати тощо) педагог досить часто починає переживати відчуття фахової (а отже й особистісної) неповноцінності. Особливо це проявляється у векторі спілкування «учитель-адміністрація», коли через надмірну прискіпливість, бюрократизм і приниження з боку чиновників від освіти можуть переживатися негативні й амортизаційні психостани. Типовими ситуаційними психоемоційними станами сучасного вчителя постають агресія/автоагресія, фрустрація, депресія, пригніченість та інші дискомфортні переживання. Через низьку заробітну платню, зниження соціального статусу, постійні модернізації та реформування освітнього простору держави особистісний психопростір учителя зазнає істотних випробувань, які впливають як на перебіг його життєвої активності, так і на якість, гармонійність, задоволеність фаховою педагогічною діяльністю. Безперечно, украй складною проблемою постає формування мотивації навчання майбутніх учителів, які вже в стінах університету іноді досить часто гостро відчують недостатню поцінованість (насамперед у матеріальному плані) педагогічного фаху. Вже на цьому етапі зароджуються такі конструкти, що тісно пов'язані з майбутньою діяльністю – психоемоційне вигорання, комплекси професійної некомпетентності й меншовартості тощо.

Основною метою й головним ракурсом нашого дослідження є особистісна неповноцінність як переживаний стан майбутнього вчителя внаслідок розбалансування системи цінностей.

Традиційно неповноцінність трактується як психопатологічний синдром, зміст якого у стійкому переконанні особистості у власній неспроможності досягнути смисли основних видів людської діяльності і мислення, здійснювати їх на рівні самоутвердження в колективі як повноцінної й функціональної особистості.

Як ми вже відзначали, у контексті фундаментальних трансформацій нашого суспільства історико-філософська і психолого-педагогічна рефлексія такого складного феномена як особистісна неповноцінність набуває окремого наукового статусу й особливого значення [4; 5]. Істотні негаразди сьогодення породжують цілу низку особистісних проблем, зумовлених насамперед соціально-економічною нестабільністю та іншими дисфункціями постколоніальної спільноти. Через відчуття величезної різниці в матеріальному плані у значній кількості людей виникають комплекси особистісної неповноцінності, особливо в тих громадян, які перебувають на найнижчих щаблях фінансово-матеріального забезпечення. Розбалансованість влади, разюча диспропорція у матеріальних статках, хаос у виробництві, соціальна незахищеність бідних верств населення постають реальною підставою для зростання різноманітних фобій, нетерпимості, відсутності толерантності, агресії та інших деструктивних факторів і тенденцій, які насамперед акумулюються в комплекси неповноцінності. Осмислення вироблених в різні культурно-історичні періоди знань та їхнє інкорпорування в життєву практику й освітній простір держави необхідні для вирішення та подолання комплексів неповноцінності особистості, а також оптимізації її взаємовідносин із суспільством, становлення як активного соціального індивіда, спроможного до якісної самоактуалізації.

Науковий історіогенез проблеми неповноцінності має тривале минуле, а його вивчення носить міждисциплінарний характер, реалізуючись у філософській, педагогічній, психологічній, соціологічній та інших площинах. Отож спільною тезою чи не всіх міжгалузевих підходів є констатація того, що неповноцінність є насамперед психопатологічний синдром, зміст якого полягає в стійкій упевненості особистості у власній неспроможності досягнути семантику, раціональне зерно основних

видів діяльності й мислення, реалізувати їх у площині власного утвердження в групі як повноцінної особистості. Варто наголосити, що, незважаючи на пріоритетне осягнення цього синдрому психологією та психопатологією, належну увагу феномену неповноцінності приділяла й філософська та педагогічна думка [1; 2; 3].

Здійснення розгалужених науково-педагогічних студій щодо особистісної неповноцінності є тим першоджерелом, яке може дати поштовх для поглибленого вивчення проблеми та вироблення концептуальних положень, спроможних надати екзистенційну допомогу людині, яка зневірена в собі та потребує підтримки, зокрема педагогічними засобами у педагогічному довіллі.

Вочевидь, що висвітлення проблемного спектру неповноцінності особистості в педагогічному ракурсі неможливе без урахування наукової спадщини минулого, адже якраз на «плечах титанів» людської мудрості можна вибудувати концептуальні погляди сьогодення. Тому якраз на тлі ретроспективного аналізу філософсько-педагогічної спадщини слід вибудувати базові сциентичні уявлення про феномен особистісної неповноцінності, які стануть теоретико-методологічним підмурівком авторського концептуального підходу до окресленого ускладненого проблемного поля.

Загалом, у контексті найактуальніших проблем сучасної культурно-освітньої політики нашої держави на чільне місце висувається проблемний спектр неповноцінності, що призводить до девіантної поведінки особистості та характеризується багатьма дисфункціями індивідуального й асоціального прояву. Отож феноменологія особистісної неповноцінності є надзвичайно актуальною проблемою, яка нагально потребує різновекторного наукового вивчення. Традиційна наукова парадигма в окресленому плані зводиться до констатації того, що неповноцінність є продуктом аномального психічного розвитку, зумовленого пошкодженнями головного мозку у внутрішньоутробному періоді або в ранньому дитинстві. Вважається, що за допомогою спеціальних методів навчання та виховання можна значно розвинути розумово відсталу дитину, адже в процесі розвитку особистості такої дитини набуває якісних змін, а її просоціальне становлення значною мірою залежить від того, наскільки враховані у виховному процесі особливості неповноцінності та специфіка вищої нервової діяльності. Безперечно, проблема є значно ширшою та потребує залучення сучасних інноваційних педагогічних технологій.

Варто відзначити, що різнобічні проблеми неповноцінності особистості досліджені вітчизняними і зарубіжними вченими: А.Адлером, Л.Божович, Л.Виготським, Д. Майерсом, А. Маслоу, А.С. Лічко, К. Роджерсом, Л.Столяренко та ін. У кожному концептуальному підході різною мірою, але все ж простежується той факт, що переживання неповноцінності відбувається якраз через розлади в системі цінностей.

В. Ковальчук постулює концептуальні положення, згідно з якими ефективна структурно-функціональна

модель діяльності педагога-професіонала можлива насамперед за умови його якісної адаптації до базових потреб власного професіогенезу. Весь процес модернізації освітнього простору держави повинен базуватися насамперед на вдосконаленні фахово-кваліфікаційних та світоглядно-методологічних підходів до особистості вчителя. Ученим поліфундаментально проаналізовано основні компоненти досліджуваного феномена, насамперед рівень освітньої підготовки, структуру інструментальної та психолого-педагогічної готовності до неперервного професійного зростання майбутнього вчителя як запоруки попередження комплексів «фахової неповноцінності» [3].

Комплекс неповноцінності зазвичай проявляється вже у дитячому віці та перманентно (знову ж таки з різною мірою обсягу, сили й інтенсивності) супроводжує упродовж усього онто- і соціогенезу. Саме положення дитини сприяє цьому. Діти мають підвищену схильність до самоствердження: їм найголовніше бути про себе високої думки і неможливе усвідомлення того, що вони неспроможні до тих дій, які можуть здійснювати інші. Комплекс неповноцінності формується у дітей уразливих, ослаблених фізично, із пізнім статевим дозріванням, що ростуть в обставинах жорстокого батьківського диктату. Він може виникнути у дитини, якій навчання дається важче, ніж іншим, і вона при великій затраті сили і часу все-таки відстає від друзів. При гарному фізичному розвитку такі діти сміються над чужою слабкістю і нерухливістю. Інший раз вони не проти побити більш здібного учня. Самоствердження часто проявляється у них спробами виділитися відчайдушними вчинками.

Людей, які мають комплекс неповноцінності, характеризує підсвідоме прагнення до моральної компенсації. Їх поведінка підкорена не висловленій меті – довести оточуючим і самому собі, що «я не гірший за інших». Саме вони постійно і більше за інших прагнуть до самоствердження. Останнє може проявлятися у надмірній пихатості, самолюбстві і почутті справедливості, або ж навпаки – у відчутті меншовартості, заниженій самооцінці тощо. Невпевненість людей з комплексами проявляється перш за все в ситуаціях прийняття рішень. Тривога, страх, підвищена чутливість призводять до того, що людина бачить інтриги і бажання образити там, де їх не існує.

Людам з комплексом неповноцінності притаманна нерівність поведінки, хвилеподібні злети і падіння. Комплекс неповноцінності має велике, якщо не вирішальне значення в житті людини і при успішному його розв'язанні може давати позитивні наслідки: піднести її на якісно новий щабель розвитку, вдосконалити її до безкінечності; і водночас, якщо людина приймає свій комплекс як належне, то це негативно відображається на її життєвому шляху, посилює невпевненість в своїх силах, нездатність чогось досягти, в її меншовартості відносно інших.

Комплекс неповноцінності – загострене, перебільшене переживання власної слабості і недосконалості.

Поняття широко використовується в повсякденній мові і не в зовсім адекватному значенні. При цьому, як правило, мається на увазі, що людина не високо себе цінує, і страждає від невпевненості в собі. Дане явище, яке насправді зустрічається досить часто, правильніше було б визначити терміном заниженої самооцінки. Однак, за А.Адлером, наприклад, зміст комплексу неповноцінності нетотожний заниженій самооцінці, або, принаймні, не вичерпується нею.

Комплекс неповноцінності може бути пов'язаний з низьким соціальним престижем професії. У деяких країнах дуже низький престиж професій, що відносяться до сфери обслуговування. Тому не дивно, що в представників цих професій не рідко проявляються приступи ненависті до тих, кого вони обслуговують. Виникає комплекс неповноцінності і як результат приналежності до національних меншин. У таких випадках характерна підвищена схильність до самовизначення шляхом відділення від домінуючої нації, навіть завдаючи шкоду своєму економічному положенню. Представники національних меншин зазвичай виражають бурхливу радість у зв'язку з успіхами своїх «одноплемінників» у будь-якій галузі знань. Є також дещо амбіційний комплекс провінціала, який прагне перекопати себе і інших, що в його рідних місцях не гірше, ніж в столиці.

Психоаналітики вважають, що більшість чоловіків схильні до комплексу прихованої невпевненості у статевій потенції (комплекс кастрації). Цим пояснюється прагнення деяких чоловіків до частоті зміни сексуальних партнерів. Таким комплексом частково пояснюється вимога подружньої вірності і цнотливості нареченої. Іноді зустрічається й інший комплекс, пов'язаний із сексуальними інстинктами, - сумніви у своїй красі і привабливості. У тяжких випадках сумніви переростають у гнітючу впевненість у власному юродстві [1].

Один із варіантів комплексу неповноцінності – комплекс невдахи. Він формується в людей, які замолоду подавали надію, але не реалізували свої можливості із-за слабких вольових якостей чи несприятливих умов. Часто в дитинстві непомірні захвалювання вселяють у людину віру в її високе призначення. Невдахи беруть заспокоєння в тому, що критикують більш удачливих колег, скрізь бачать дурість і шарлатанство. Таким шляхом нерідко виправдовуються власна лінь, в'ялість, відсутність ініціативи.

Нерідкі випадки, коли комплекс неповноцінності мобілізує волю, стимулює активність, робить людину впертою, цілеспрямованою. Відомо багато прикладів, коли слабкі, вузькогруді підлітки, дякуючи запеклим тренуванням, завойовували чемпіонські титули в спорті. Ця гіперкомпенсація проявляється якраз в тій сфері, на яку як би сама природа наклала вето. Наприклад, Демосфен, який сильно заїкався, став знаменитим оратором та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Поняття природу человека / А. Адлер / Пер. Е. А. Цыпина — СПб.: «Академический проект». —

Комплекс «маленької людини», що втратила усяку індивідуальність на конвеєрному виробництві, часто компенсується прагненням до диктату в сім'ї, прагненням навіть близьким уявлення про свою нібито видатну роль на роботі, потребою насміятися над тими, хто знаходиться ще нижче на щаблях соціальної драбини.

Отже весь синтез різнотипних психотравм на рівні розбалансування системи цінностей переживається вчителем та накладає відбиток на його самоствердження («Я – учитель провінційної сільської школи», «Я – невдаха у кар'єрному плані», «Я – представник непрестижної професії» тощо.

Компенсація неповноцінності є процесом складним і довготривалим, адже у кожній особистості він проходить за власними технологіями і закономірностями. Інколи особистість може подолати цей комплекс самотійно, однак більш ефективно цей процес відбувається під керівництвом і за участю психологів. Зрозуміло, до виконання компенсаційної функції слід готувати і самих педагогів, зокрема потрібно виходити з таких пріоритетів: формування у педагога вміння виявити й розпізнати особливі параметри і характеристики власної психоструктури й особистісної специфіки вікового та індивідуально-психологічного стану вихованців; формування здатності до творчого спілкування з учнями; уміння вчителя залучити учня до творчості і культури; виховання вміння працювати з колективом і через колектив; формування системи власних екзистенційних цінностей, а також поваги й довіри до цінностей учня як основного методу виведення себе (за потреби і його) зі стану неповноцінності та залучення до активної життєдіяльності, зорієнтованої на самоактуалізацію.

Важливим завданням є розвиток у суспільстві тенденцій, які підтримують і стимулюють навіювання про соціальної значущості професії вчителя, а також психологічна підготовка вчителів до оптимістичного світоглядного екзистенційного бачення і професії, і життя загалом. Істотним психотехнічним засобом, звичайно ж, є автосугестія власної значущості і потреби. Якраз такі психолого-педагогічні знання повинні отримувати майбутні педагоги вже в стінах університетів, зокрема і під час занять, і впродовж педагогічної практики в школі.

Різнібічне осмислення ключових понять і тенденцій аналізованої проблеми дозволить сконструювати засадничі психолого-педагогічні підходи з метою корекції негативного перебігу процесів набуття особистістю комплексу неповноцінності. Крім модернізації освітнього простору й реформування сучасного вітчизняного шкільництва важлива роль повинна відводитися превентивним засобам, зокрема психопрофілактиці особистісного і професійного вигорання, а також загальна оптимізація життєвого шляху педагога як ключової постаті, що генерує прогрес людства.

1997. – 256 с.

2. Данилюк Н. В. Вплив комплексної неповноцінності

сті на особистість студента. / Н.В. Данилюк // Молодь: освіта, наука, духовність: тези доповідей. — Частина I. — К.: Університет «Україна», 2008.— С. 311-314.

3. Ковальчук В. Професійна та світоглядно-методологічна підготовка сучасного вчителя: модернізаційний аналіз / Володимир Ковальчук. — Київ-Дрогобич: Коло, 2004. — 264 с.

4. Шарапа Г. Основні складові психолого-

педагогічної підготовки вчителя до виконання компенсаційної функції щодо неповноцінності особистості / Г. Шарапа // Молодь і ринок. — 2012. - № 6 (89). — С. 131-136.

5. Шарапа Г. Феномен неповноцінності та його історико-філософська рефлексія / Г. Шарапа // Національний університет «Острозька академія» Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». — Острог, 2011. - Випуск 18. — С. 286-296.

REFERENCES

1. Adler, A. (1997). *Ponyat prirodu cheloveka [Understanding the nature of a man]*. St. Petersburg "Akademicheskyy proekt" [in Russian].

2. Danyliuk, N.V. (2008). Vplyv kompleksnoi nepovnotsinnosti na osobystist studenta [Effect of complex inferiority on the individual student]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Kovalchuk, V. (2004). *Profesiina ta svitohliadno-metodolohichna pidhotovka suchasnoho vchytelia: modernizat-siyni analiz [Professional, ideological and methodological training of the modern teacher: modernization analysis]*. Kyiv-

Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

4. Sharapa, H. (2012). Osnovni skladovi psykhologo-pedahohichnoi pidhotovky vchytelia do vykonannya kompensatsiinoi funktsii shchodo nepovnotsinnosti osobystosti [The main components of psycho-pedagogical training of teachers to perform functions on personality disability compensation]. *Molod i rynek – Youth and market*, 6 (89), 131 -136 [in Ukrainian].

5. Sharapa, H. (2011). Fenomen nepovnotsinnosti ta yoho istoryko-filosofska refleksiiia [Phenomenon of disability and its historical and philosophical reflection]. Ostroh [in Ukrainian].

A. Ф. Шарапа

ДЕФОРМАЦИИ АКСИОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА КАК ФАКТОР ПЕРЕЖИВАНИЯ ЛИЧНОСТНОЙ НЕПОЛНОЦЕННОСТИ

В статье идет речь об особенностях деформации ценностей у будущего учителя, которые приводят к ощущению им личностной и профессиональной неполноценности. Раскрыты типичные социальные, психологические и педагогические факторы, которые определяют этот сложный процесс. Проанализированы причины появления комплекса неполноценности и пути его нейтрализации.

Ключевые слова: педагогическая профессия, будущий учитель, система ценностей, комплекс неполноценности

H. F. Sharapa

DEFORMATIONS OF FUTURE TEACHERS' AXIOLOGICAL SYSTEM AS FACTOR OF EXPERIENCING PERSONAL INFERIORITY

The article is about the features of deformation of values of a future teacher, which result in feeling of personality and professional inferiority. Typical social, psychological and pedagogical factors which predetermine this difficult process are exposed. Reasons of appearance of complex of inferiority and ways of its neutralization are analysed. At the turn of the millennium the personality of the teacher is going through many influences that are determined by various macro- and microfactors, manifested both on a personal and on a professional level of activity. Certainly, in the context of changing social transformation processes undergo significant testing all axiological system of teacher as a professional whose primary purpose is the preservation, conservation intellectual heritage of mankind and their inculturation in the information space of pedagogical relations at the level of subject -to-subject paradigm of communication. However, the realities of everyday teaching practice show different deformation value orientations, their chaotic oscillations, inconsistency and conflict/self-conflict. The system of "eternal values" by domestic cultivated humanist educational thought is encountering strong resistance from the vulgar, pragmatic tendencies that impose brutal "values" through the media and other manipulative technologies. An important task is the development of trend in society that promote the suggestion of social importance of the teaching profession and the psychological preparation of teachers to the optimistic vision of existential and philosophical profession and life in whole. Significant psycho means, of course, auto-suggestion, self-worthiness and usefulness. Just such psycho-pedagogical knowledge future teachers must receive already at the university, particularly during study and teaching practice at schools. Versatile understanding of key concepts and trends of the problem will allow fundamental construct of psychological and pedagogical approaches to correct the negative course of the process of obtaining individual inferiority complex. In addition to modernization of educational space and reformation of national schooling important role should be discharged by preventive tools, including preventative measures against personal and professional burnout and overall optimization of the life course of the teacher as the key figure of generating human progress.

Keywords: pedagogical profession, future teacher, system of values, complex of inferiority.

Подано до редакції 15.08.13